

A birkai helyőrség Kárpát-medencei kapcsolatai

1. Bevezetés

A forrásokból is jól ismert kelet-közép-svédországi Birka az egyik legjelentősebb viking kereskedőváros az ősi skandináv települések között. Kapcsolata a keleti területekkel több szempontból is a kutatás középpontjába került az elmúlt évszázad folyamán. A 8. század második felétől a 10. század közepéig keltezhető lelőhely területén felszínre került keleti eredetű tárgyak nem csak az oroszországi, lengyelországi és ukrainai emlékanyaggal mutatnak hasonlóságot, hanem a Kárpát-medenceivel is. A településhez tartozó temetőben korábban napvilágot látott veretes és lemezes tarsolyokat, övfelszereléseket és süvegsúcsokat több hullámban vizsgálta mind a nemzetközi, mind a magyar kutatás, s ezek többségét párhuzamba is állították a magyar szállásterület 10. századi tárgyi hagyatékával. Az elmúlt időszakban a birkai erődítések területén folytatott szisztematikus feltárásoknak köszönhetően az analógiák száma bővült, s még több steppei származású leletet tártak fel a birkai helyőrség területén, elindítva a térségben előkerült keleti eredetű tárgyak vizsgálatának újabb hullámát. A harcosok szálláshelyén fegyvereket, íjászfelszerelés tartozékait, tarsoly-, öv- és ruhavereteket találtak, melyekről több tanulmányban értekeztek a svéd kutatók, újból kapcsolatba hozva a térséget a magyar szállásterülettel. Vizsgálódásaik során azonban csak néhány tárgytípust emeltek ki, melyek véleményem szerint kiegészítésre szorulnak, hiszen az itt előkerült leletek többségének számtalan honfoglalás kori variánsa ismert térségünkben. Ezek mind említésre méltóak, és további információval szolgálnak a lelőhely emléanyagának értelmezésénél. Ezért indokoltnak és fontosnak tartom a fent említett kutatások kiegészítését, ezáltal kiszélesítve a birkai tárgyak analógiáinak spektrumát. Ezen a vonalon elindulva, munkámban a helyőrséggel párhuzamba állítható Kárpát-medencei leleteket gyűjtöttem és hasonlítottam össze típusok szerint az itt előkerült tárgyi anyaggal. A tárgyak szélesebb összefüggéseit illetően az oroszországi és ukrainai lelőhelyeket is bevontam a vizsgálatba, mely során további 25 lelőhellyel bővítettem munkámat.¹

2. A Skandináviában napvilágot látott keleti eredetű tárgyak kutatástörténete

A Kárpát-medence és Skandinávia kapcsolatrendszerének vizsgálata hosszú időre nyúlik vissza mind magyar, mind nemzetközi viszonylatban. A hazai kutatásban a birkai leletek

¹ Ezúton szeretnék köszönetet mondani Révész Lászlónak (tanszékvezető egyetemi docens, SZTE BTK Régészeti Tanszék) és Langó Péternek (tudományos munkatárs, PPKE BTK Régészeti Intézet, MTA BTK Régészeti Intézet) dolgozatomban nyújtott szakmai segítségéért és észrevételeiért. Köszönettel tartozom Ilés-Muszka Rudolfnak a tarsoly rekonstrukciós rajzáért.

töbnyire csak párhuzamként jelentek meg, térségünkben az 1930-as évektől leginkább a skandináv eredetűnek vélt tárgyak,² valamint a keleti, rusz-varég központok kaptak nagyobb szerepet. Olyan neves kutatóink foglalkoztak a kérdéskörrel, mint gróf Zichy István, Peter Paulsen, Fettich Nándor, Kalmár János, Bakay Kornél, Dienes István, László Gyula, Mesterházy Károly és Kovács László. Közülük behatóbban Dienes István vizsgálta a birikai temető leletanyagát a veretes és lemezes tarsolyok kapcsán, valamint Kovács László a beregszászi süvegcsúcs elemzésekor a birikai 581. és 644. sír példányait hozta párhuzamként.

Kisebb-nagyobb tanulmányok a mai napig születnek a témában, és az eredményekből – bár különböző koncepciók alapján – feltételezhető, hogy nem csak a honfoglalás előtti időszokban, hanem azt követően a 10. századi magyarság számára is fontos kapcsolatot jelenthettek az északi államok, beleértve a Kijevi Ruszt is.³

A svéd, norvég és dán kutatók a saját területükön előkerült keleti eredetű tárgyak miatt már a múlt század elején figyelemmel kísérték a steppei és a Kárpát-medencei leleteket. Először T. J. Arne gyűjtötte és hasonlította össze 1911-ben a bronzból és ezüstből készült övveretek skandináviai, ezen belül finnországi, valamint oroszországi és Kárpát-medencei lelőhelyeit, megvizsgálva és összehasonlítva a veretek ornamentikáját, és felismerve egy lehetséges kapcsolatot az északi államok, Kelet-Európa és az arab világ között. Holger Arberman 1942-ben a birikai 550. sír női temetkezésének egyik mellékletét – mely egy medálként másodlagosan felhasznált szíjvég volt – a benepusztai darab párhuzamaként közölte és Karoling eredetűnek határozta meg Monika Lennartssonhoz hasonlóan, aki fél évszázaddal később ugyannerre a megállapításra jutott.⁴ Az 1980-as években jelent meg a Greta Arwidsson által szerkesztett könyvsorozat (Birka II: 1),⁵ mely közölte Anne-Sofie Gräslund tarsolyokról szóló tanulmányát és Ingmar Jansson keleti övfelszerelésekről és veretekről írt munkáját.⁶ Az elmúlt években Lena Holmquist Olausson és Charlotte Hedenstierna-Jonson hívta fel a figyelmet a helyőrség területén napvilágot látott keleti származású tárgyakra, melyek kapcsán több munkában is vizsgálták a magyar-skandináv kapcsolatrendszert, s ennek komolyabb tanulmányozására 2007-ben egy külön kutató programot is létrehoztak.⁷ Néhány korábban feltárt temetkezést is újraértékeltek és más megvilágításba helyeztek, mint például a 10. századra keltezhető 1125b. számú kamrasírt, melyben egy lóval eltemetett harcos íjász nyugodott.⁸

² A skandináv hátterűnek tartott emlékek közül nem mindegyiknél igazolható, hogy a lelet ténylegesen onnan származik. E leletsoport megtalálható Skandinávián és a Baltikumon kívül a mai Oroszország, Ukrajna és Lengyelország területén is. Vagyis a vizsgált „viking kultúra” térben jóval szélesebb elterjedést mutat, és számos ponton kapcsolódik Kelet-Európa és a steppe kortárs anyagi műveltségéhez. E kulturális kapcsolatrendszernek számos megnevezése van a szakirodalomban: az „északi” és a „törtezüst kincshorizont” kifejezések is feltűnnek a viking mellett. Az északi származtatású tárgyak értékelése kapcsán fontos megemlítenem, hogy Lena Holmquist Olausson és Charlotte Hedenstierna-Jonson budapesti látogatásuk során eredetiben megvizsgálták a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményében található összes skandináviai eredetűnek vélt leletet, és csak a dombrádi kardhüvelyvéget tartották baltikumi eredetűnek (Révész László szóbeli közlése).

³ PAULSEN 1933, 7–58; FETTICH 1937, 52–57, 67–94; KALMÁR 1942, 28–29; BAKAY 1965, 33–35; DIENES 1964a, 79–113; DIENES 1973, 177–215; LÁSZLÓ 1977, 358–370; FODOR 1981, 85–89; MESTERHÁZY 1981, 211–222; KOVÁCS 2003, 205–241.

⁴ ARNE 1911, 1–66; ARBMAN 1942, 312; LENNARTSSON 1997/1998, 431–619.

⁵ ARWIDSSON 1984–1989.

⁶ JANSSON 1986.

⁷ HEDENSTIERNA-JONSON 2009, 47–56; LUNDSTRÖM – HEDENSTIERNA-JONSON – HOLMQUIST 2009, 105–116.

⁸ HEDENSTIERNA-JONSON – HOLMQUIST 2006, 6–103; HEDENSTIERNA-JONSON 2009; HEDENSTIERNA-JONSON 2012, 35–36.

A kultúrák közötti korabeli korrelációt Hedenstierna-Jonson három szintre osztotta. A legelső szinthez tartozó személyek keleti import tárgyai távoli régiók hatását mutatják, valamint a kereskedelemhez való kapcsolatukat és magasabb státuszukat jelzik. A következő szintre a tarsolyok és övfelszerelések viselete, illetve azok mögöttes jelentéstartamának átvétele került, mely már egy mélyebb kapcsolatot mutat, míg a legmagasabb szinten az ismeretek átvétele, átadása, tanítása és tanulása áll, ami éveket és évtizedeket vehetett igénybe.⁹

3. Birka és a helyőrség

Birkában a kisebb kutatások már 1687-ben elkezdődtek Johan Hadorph (1630–1697) vezetésével,¹⁰ a lelőhely szisztematikus feltárását pedig 1870-ben kezdték meg Hjalmar Stolpe irányításával, ekkor közel 1200 sírt tártak fel.¹¹ A kutatás azóta is folyamatos a lelőhelyen, napjainkra már több mint 4500 temetkezés vált ismertté, melyek többsége még feltáratlan.¹²

A viking kereskedőváros Björkö szigetén helyezkedett el a Mälaren tavon, Adelsö től délre, a mai Stockholmtól pedig kb. 30 km-re nyugatra [1. tábla 1].¹³

Birkát gyakran emlegetik úgy, mint Svédország első városát, felemelkedése egybeesett Skandinávia keleti irányú terjeszkedésével.¹⁴ Itt futottak össze a kelet–nyugati és észak–déli kereskedelmi hajóutak, így nem meglepő, hogy a 9. század folyamán Birka virágzó központtá fejlődött, ekkor lakóinak száma a kilencszázat is elérte.¹⁵ 975-öt követően nem szerepel a történetírásban, feltehetően dán vikingek pusztították el a 10. század második felében. Ezt egy kincslelet is alátámasztja, melynek záróveretét 963 vagy 967-ben verték, és a helyőrség területén folytatott ásatások is azt bizonyítják, hogy mindent hátrahagyva, egy támadást követően menekülhettek el a területről az ott lakók.

Maga a település a sziget északnyugati felén helyezkedett el, ettől délre, egy sziklán található az erődítmény vagy fellegvár, melyet egy 350 m hosszú, földből és kőből épített 8–15 m széles és 2–3 m magas fal védett. A települést körülvevő erődítések Birka alapításának idejében, a 8. század közepén kezdték építeni és többször megerősítették. A helyőrség nyomait az északi kapun kívül találták meg, mely közvetlen kapcsolatban állt az erőddel [1. tábla 2]. Ettől északkeletre található az úgynevezett „fekete föld”, a történelmi város tényleges helye, amely közel 12 hektárt foglal el. A szigeten számos temetőt nyitottak, melyekben előfordulnak csontvázas, hamvasztásos, lovas, kamrasíros és deszkakoporsós temetkezések, a sírok többségét halommal jelölték.¹⁶

A helyőrséget – mely a hivatásos harcosok szálláshelye volt – a leletek alapján a 10. század második felében létesítették az erőd sziklájának északnyugati oldalán. A domb tetején, központi helyen található a nagyterem vagy csarnok, az úgynevezett Harcosok Háza, az eddigi legnagyobb – 20 m hosszú és 10 m széles – Birkában feltárt építmény, melyet egyaránt használtak tanácskozó és szakrális helyként. A hosszú ház belső tere kétosztatú volt, a

⁹ HEDENSTIERNA-JONSON 2012, 41.

¹⁰ KLINDT-JENSEN 1975, 26–29.

¹¹ HALLSTRÖM 1913; ARBMAN 1940; ARBMAN 1943.

¹² PRICEA et al. 2018, 19–38.

¹³ BRÖNDSTED 1983, 146–149.

¹⁴ HEDENSTIERNA-JONSON – HOLMQUIST 2006, 6–10; HOLMQUIST 2011, 223.

¹⁵ GRAHAM-CAMPBELL 1997, 84–88.

¹⁶ BRÖNDSTED 1983, 146–149; HEDENSTIERNA-JONSON – HOLMQUIST 2006, 10–12.

gazdagabb tárgyakat – például üveg ivóedényeket, kardmarkolatgombokat, bizánci érméket, aranyozott díszeket és keleti típusú ruha-, valamint tarsolyvereteket – az épület nyugati oldalán lelték. A ház keleti részének padlószintjén nagyszámú fegyvertöredéket találtak: tömördecskést, nyílhegyeket, lándzsahegyeket, lemez- és láncpáncéltöredékeket, továbbá pajzsbordákat, ezenkívül kulcsokat és lakatokat, melyek a terem falánál elhelyezett ládákhoz tartozhattak. A nagyterem épületétől északkeletre sikerült megfigyelni a kovácsműhely nyomait, melyet egy kisebb árok választott el a csarnoktól. A nagyteremtől délkeletre, a III. teraszon további objektumokat tártak fel, melyek keleti eredetű tárgyakat tartalmaztak.¹⁷

4. A helyőrség keleti eredetű veretei és azok Kárpát-medencei párhuzamai

A területen napvilágot látott keleti eredetű tárgyakat a tarioly-, öv- és ruhaveret kategóriákba lehet sorolni,¹⁸ azonban funkcióikat az esetek többségében nehéz meghatározni, mivel a leletek nagy része a helyőrség különböző pontjain elszórta került elő, illetve néhány tárgy esetében a pontos előkerülési helyet sem ismerjük [1. tábla 3, 4, 5].¹⁹

4.1. A tarsoly díszei

Lena Holmquist Olausson és Charlotte Hedenstierna-Jonson elkészítette egy tarsoly rekonstrukcióját, mely a következőképpen nézett ki: a tarsoly fedelének felső két oldalára egy-egy négyzet alakú veretet erősítettek (melyből 1 db hiányzik), a levél alakú példányokat pedig a fedél alsó két oldalára helyezték. A bújtató- és függesztőszíj vereteinek az egymásba csúszatható pontkör díszes kisebb öntvényeket, illetve az állatfej ábrázolású vereteket tartották [2. tábla 1]. A leírásaikból azonban az derül ki, hogy a levél alakú veretek a III. terasz feltárásánál kerültek elő, míg a négyzetes valahol a nagyterem területén. Véleményem szerint, ha két egymástól távol eső helyen látnak napvilágot régészeti leletek, akkor nem ajánlatos azokat egy tárgy díszeként értelmezni. Persze elképzelhető, hogy egykoron tarsolyt ékítettek, viszont nem valószínű, hogy ugyanazt a darabot. Az analógiák szerint nem is biztos, hogy tarsolyra erősítették fel ezeket az öntvényeket, hiszen funkció szerint például a középpontos elrendezésű négyzet alakú veretek akár ruha, vagy öv díszei is lehettek. A levél alakú veretek pedig valószínűleg övhöz tartozhattak, amire a szaltovói kultúrkör veretes övei szolgálnak bizonyítékként.²⁰

A Kárpát-medencei veretes tarsolyokat a következő lelőhelyekről ismerjük: Bodrogszerdahely 3. sír, Újfehértó–Micskepuszta,²¹ Budapest–Farkasrét,²² Tiszaeszlár–Bashalom II. 13.

¹⁷ HEDENSTIERNA-JONSON – HOLMQUIST 2006, 10–12.

¹⁸ Jelen dolgozatban a tarsoly- és övvereteket, illetve az egyéb vereteket mutatom be.

¹⁹ A helyőrség területén folytatott ásatások anyagának teljes közlése még nem történt meg, eddig csak a keleti eredetű tárgyak bemutatására és párhuzamaik ismertetésére irányuló tanulmányokat publikáltak. Az objektumok pontos leírását nem ismerjük, illetve a leletek előkerülési helyéről is csak kevés információ van.

²⁰ TÜRK 2014, 333.

²¹ DIENES 1964a, 92–110. A birkai temetkezések közül a 93. és 154. sír tarsolya hasonlít a leginkább a bodrogszerdahelyi és a micskepusztai veretes tarsolyhoz, illetve hasonlóságot mutat a keleti területekről a szemjonovkai volgai bolgár településen talált példány is (ARBMAN 1940, 41–42, 67, 91. tábla).

²² DIENES 1973, 185–213.

sír,²³ Karos II. 11., 41., 61. sír,²⁴ Tiszavasvári–Nagy Gyepáros 16. sír,²⁵ Kolozsvár–Szántó utca 4. sír, Tiszacsoma.²⁶ Ezek közül négyzetes díszekkel ellátott veretes tarsolyok Bodrogszerdahely 3. sírjából, Újfehértó–Micskepusztáról, Budapest–Farkasrétről, továbbá Karos II. 11., 41. és Tiszavasvári–Nagy Gyepáros 16. sírjaiból ismertek. A Kolozsvár–Szántó utca 4. sírjának tarsolyáról nincs pontos információnk, Gáll Erwint csak arról tájékoztatták, hogy a szíjbújtatója hasonló az újfehértó–micskepusztai darabhoz [2. tábla 3].

A birkai helyőrségben találtakhoz hasonló, egymásba csúsztatható veretekkel ellátott tarsoly a bodrogszerdahelyi, melynek a leírás szerint 12 egymásba illeszthető kisebb verete van (a rekonstrukciós rajzon és a fotón már csak 10 tárgy látható); az újfehértó–micskepusztai 3 összeilleszthető verettel; illetve a Besenyőtelek–Szőrháton szórvány leletként előkerült 4 db bronz, egymásba illeszthető öntvény és a hozzájuk tartozó szíjvég.²⁷ A Smidt Múzeum gyűjteményéből további 8 geometrikus díszű tarsoly zárószíjveret ismert, melyek ebbe a csoportba sorolhatók.²⁸ A birkai temető 710. számú sírjában egy, a bodrogszerdahelyivel és a micskepusztaival megegyező, kettős szalagból kialakított hurkolt körfonatos veret került elő, melynek jelenléte tarsolyra utalhat. A 904. sír öntvényei is ebbe a típusba tartoznak.²⁹ A koroncó–bábotai temető női sírjának ötszögletű veretei a lószerszámok környékén láttak napvilágot. A veretek azt a hatást keltik, mintha összeilleszthetőek lennének, de a felső homorú részükön egy kidudorodás figyelhető meg, mely megakadályozza az egymásba csúsztathatást, így nem lehet biztosan ebbe a kategóriába sorolni, és mivel lószerszámok között, a bal lábszár külső oldalán helyezkedtek el, nem is valószínű, hogy tarsolyt díszítettek volna [2. tábla 2]. A tiszaezlár–bashalmi temető II/3. sír tarsolyának bújtatószíján elhelyezett vereteket sem lehet összeilleszteni, bár valószínűleg ezt a hatást akarta kelteni a készítő. Ezek inkább a figurális díszek csoportjába tartoznak.³⁰

A Kárpátoktól keletre, Oroszország és Ukrajna területén is találunk ilyen kialakítású és díszítésű vereteket. Ide sorolhatók például a csemihinói tarsoly veretei és a Ladoga vidéki Szjaznyigából ismert példány, melynek közepén egy vésett rombusz alak figyelhető meg, de a kétoldalt pontkör díszítéssel ellátott Csernyigov–Berjozki temető II. és a Sestovica 42. kurgánjának veretei, valamint a kijevi Tizedes-templom körüli temető 25. sírjából előkerült példányok is hasonlóak. Szintén egymásba illeszthető típusú veretek ékesítették a csernyigovi 15. kurgán veretes tarsolyának bújtatószíját, melynek közelebbi párhuzama a magyar őstörténet szempontjából fontos Uelgi lelőhelyen került elő. A csernyigovihoz hasonlóan a vereteket itt is gömbformából kialakított virágminta díszítette. Erről a lelőhelyről más típusú összeilleszthető öntvények is ismertek, de egy részük nagyobb méretükből adódóan nem tarsolyt, hanem övet vagy mellékszíjat ékesíthetett. Feltehetően a ljadai lelőhelyen

²³ TÓTH 2014, 38, 50. tábla.

²⁴ RÉVÉSZ 1996, 133–144.

²⁵ NÉMETH 1996, 10–20.

²⁶ GÁLL 2013, 261.

²⁷ RÉVÉSZ 2008, 53, 10. tábla.

²⁸ KISS 2000, 269, 90. tábla 7.

²⁹ DIENES 1964a, 100–108.

³⁰ HORVÁTH 2014, 540, 29. tábla 10–13.

feltárt egymásba csúsztatható pajzsalakú öntvények is egy öv tartozékai lehettek nem pedig egy tarsolyé, csakúgy, mint a Gnyezdovóból ismert példányok [3. tábla 1].³¹

Két apró veretet állatfej formájúnak határozott meg a két svéd kutató, és ezeket az általuk rekonstruált tarsoly függesztőszíján helyezték el. A publikált képek alapján az állatfej csak formailag emlékeztethet egy madár fejére. A veretek felső részét kétoldalt egy-egy félgömbforma osztja két részre, mely egy madár (bagoly?) szemét utánozza, alsó része pedig háromszög alakban csúcsosodik oly módon, mintha egy csőr lenne. A veretek felületén halványan azonban inkább egy növényi ornamens figyelhető meg. Formailag a birkaival megegyező párhuzamnak tekinthető a karosi II. temető 50. sírjából előkerült függesztőszíj verete, melynek jól kivehető a motívuma, és valójában nem állatfejet ábrázol, hanem az öntvény közepén egy életfa figyelhető meg. Ennek középső lombjából további egy-egy lomb ágazik a veret felső oldalai felé, ezáltal kialakítva a két félgömböt. A dísz alsó része pedig a fa törzsét követve csúcsosodik. Ezzel a típussal megegyező lehetett a kopott birkai veret is, melyet további keleti párhuzamok is erősítenek (Bolsije Tigani, Krjukovo–Kuzsnovo, Verhnye–Szaltovo, Tarszkoje, Uelgi, Vorobjovka). Funkciójuk azonban nem csak tarsoly függesztő dísz lehetett, mivel például a krjukovo–kuzsnovoi temetőben az övfelszerelés részét képezték [4. tábla 1].³²

A levél alakú veretek közvetlen Kárpát-medencei párhuzamát nem találtam, de a vereten megfigyelhető háromlevelű palmetta motívum változatai a térségünkben ismert öntvények számos példányán megfigyelhetők. Ahogy már említettem, ezekkel megegyező veret típusok a szaltovói kultúra területén kerültek elő, melyek azonban nem tarsolyt, hanem övet díszítettek.³³ A sesztovikai 42. kurgán 2 levél alakú példányát veretes tarsoly fedéldíszeként definiálták. Formailag ez a típus is közel áll a birkai darabokhoz, és feltehetően ebből kiindulva rekonstruálták tarsolydíszként a svéd kutatók. A rajtuk megfigyelhető levélmotívum a karosi III. temető szórványleletei között is megtalálható, melyeket Révész László lószerszámveretként határozott meg. A két veret típus közötti különbség egyedül az, hogy míg a sesztovikai alja egyenes, addig a karosi daraboké domború, és egy kis gömb helyezkedik el a közepén [3. tábla 2].³⁴

A három egymásba csúsztatható veret, valamint a szárnyas díszek³⁵ jelenléte véleményem szerint inkább egy, a sesztoviciához hasonló tarsolyról árulkodik. Bár ott középen rombusz alakú bújtatóveret is napvilágot látott, ennek jelenléte nem feltétlenül szükséges a veretes tarsolyok egy részénél.³⁶ Úgy gondolom, hogy a birkai helyőrség területén előkerült díszek egy része inkább egy ehhez hasonló tarsolyt ékesíthetett, melynek rekonstrukcióját a következő módon készítettem el: a tarsoly alsó felén a 4 db töredékes szárnyas veret foglalt helyet, a zárószíjon az egymásba csúsztatható darabok, míg a függesztőszíjon

³¹ RÉVÉSZ 1996, 133–144; GRUDOSKO – BOTALOV 2013, 129–132; BOLLÓK 2015, 383. Az övek mellékszíjait díszítő veretekről bővebben nem értekezem, mivel ilyen típusú övfelszerelés nem ismert a 10. századi Kárpát-medencei leletanyagban, és a birkai övfelszerelések sem a mellékszíjas övek típusába tartoznak.

³² KOMAR 2018, 366.

³³ TÜRK 2014, 333.

³⁴ RÉVÉSZ 1996, 13, 1. tábla.

³⁵ Szárnyas veretek a Kárpát-medencéből nem ismertek, de maga a spirális-szárnyas motívum megfigyelhető a tiszabezdédi tarsoly két oldalán elhelyezkedő szárnyas lényeken. A spirális díszítés a Kolozsvár–Zápolya utcai 11. sír kengyelének a fülén lévő, törött és másodlagosan felhasznált szíj bújtatóján jelenik meg, továbbá a beregszászi ezüstberakásos kengyelen [4. tábla 2] (GÁLL 2013, 136. tábla 50a–c).

³⁶ RÉVÉSZ 1989–1990, 281.

az úgynevezett „állatfejet” ábrázoló kisebb példányok voltak. A tarsoly felső részéről hiányoznak a szárnyas veretek, de a helyőrség leletei között egy csepp alakú dísz is említene a publikálók, azonban ennek formája nem egyezik meg az ismert csepp formájú ékítményekével, és analógiákat sem találtam hozzá, de annál jobban hasonlít a szárnyas veretek motívumához. A dísz beleillesztve az alsó szárnyas veret középső részének díszébe, láthatjuk, hogy az mind stilsztikailag, mind méretét tekintve, mind a motívumot követve tökéletesen illeszkedik a szárnyas verethez.³⁷ Mivel nem tekinthetjük az alsó veretek töredékének, kétségtelenül a tarsoly felső részét díszítő hiányzó szárnyas veretekből törhetett ki. A sesztovicaival ellentétben a levél alakú díszeket nem helyeztem el a fedélen, mert úgy gondolom, hogy stilsztikailag nem illik a tarsolyhoz, és kialakítását tekintve nem való annak sem a felső, sem az oldalsó részére, ahogy azt a sesztovica-i rekonstrukciókon látjuk [5. tábla].

Fodor István a sesztovica-i tarsolyról úgy vélekedik, mint Dienes István a budapest–farkasréti példányról, miszerint ezek a darabok a veretes és lemezes tarsolyok átmenetét képviselik, és ahhoz, hogy a térségben kialakulhasson a lemezes tarsolyok köre, előzményként meg kell jelenniük az átmeneti példányoknak is.³⁸ Amennyiben az általam készített tarsoly-rekonstrukció megállja a helyét, akkor Birkában már mindhárom tarsolytípussal számolhatunk, mivel a 644. és 819. sírból töredékes lemezes tarsolyok kerültek elő, emellett pedig számos veretes példányt is ismerünk a lelőhelyről.

4.2. Övveretek

A birkai helyőrség kovácsműhelyétől nyugatra elhelyezkedő II. terasz 2002-es és 2003-as feltárásakor találtak 16 négyzet és 9 pajzs alakú palmettamintás övveretet. A veretek szét-szórva, egymástól nem túl távol helyezkedtek el, és minden kétséget kizáróan egy garnitúra részét képezték. A díszeket bronzból öntötték a hátoldalukon lévő szegecsekkel együtt. A négyzet alakúak alján lekerekített sarkú háromszög alakú nyílás figyelhető meg, kivéve néhány, feltehetően hibásan öntött példányt. Az áttörés – melynek széleit megvastagították, olyan hatást kelteve, mintha a levél szárai lennének – csúcából kiinduló három akantuszlevelet egy 3 mm széles keret szegélyezi, melynek minden sarkában egy-egy dudor található. A keret két belső sarkának felső részéről egy-egy apró levél ágazik a középső és szélső akantuszlevelek felé. A szegély alsó részén, pont az áttörésnél egy kidudorodás helyezkedik el majdnem minden darabon. A pajzsformájúak oldalai két-két dudorral vagy hólyaggal vannak ellátva, a veret felső részén a háromszög alakú bevágás középpontjából két stilizált levél hajlik vissza a felső sarkok irányába, az alja felé pedig a növény szára ível [6. tábla 1]. Az övhöz tartozó szíjvéget és csatot nem leltek a feltárás során.³⁹ Az öv szerelvényeinek archeometriai vizsgálatát a stockholmi egyetem régészeti kutatólaboratóriuma végezte el, a tárgyakat energiadiszperzív spektrométerrel felszerelt pásztázó elektronmikroszkóppal (SEM–EDS) vizsgálták és az anyagösszetételükről megállapították, hogy az öv díszei ónnal

³⁷ HEDENSTIERNA-JONSON – HOLMQUIST 2006, 18, II. tábla.

³⁸ FODOR 2017, 24.

³⁹ HEDENSTIERNA-JONSON – HOLMQUIST 2006, 12–21.

bevont bronzöntvények,⁴⁰ fémösszetételük pedig megegyezik az oroszországi Gnyezdovóban előkerült példányokéval.⁴¹

A birkaikhoz hasonló Kárpát-medencei négyzet és téglalap alakú veretek eredetével és párhuzamaik ismertetésével több kutató is foglalkozott már,⁴² közülük behatóbban Fodor István és Mechthild Schulze-Dörrlamm vizsgálta ezeket a tárgyakat.⁴³ Gyűjtésük során Ázsiában, a Volga–Káma, valamint a Volga és Dnyeper felső folyása közötti területen találtak számtalan ilyen típusú öntvényt. Véleményük szerint ez a verettípus a türk hódítás során terjedt el a 6–7. században az Altáj vidékéről. Gyakoriak a Volga-vidéki ősmordvin és őscseremisztémetőkből, továbbá megtalálhatók a Csepca-völgyi ősvotják sírokban, a Káma menti késő lomovátovói temetkezésekben, a Dél-Urál vidékén, a 9–10. századi baskíriai huszainovói, valamint a Volga felső szakaszán található 10–11. századi sírokban, továbbá –ahogy azt a jelen dolgozat is mutatja – Skandinávia területén. Elterjedésük egészen Kínáig és Koreáig adathozható. Úgy gondolják, hogy ez a verettípus csak a honfoglaló magyarok első nemzedékével érkezhettek a Kárpát-medencébe, akik Etelközben juthattak hozzá egy-egy készlethez, melyet feltehetően a Kelet-Európa északi vidékén élő népek készíthettek. E megállapításokkal a kutatás nagy része a mai napig egyetért.⁴⁴

A Kárpát-medencéből 12 lelőhelyről ismerünk négyzet vagy téglalap alakú veretet. Révész László legutóbbi gyűjtése alapján négy a Felső-Tisza vidéken (Karos I., III.,⁴⁵ Kisdobra–Ligahomok/Dobrá /Szlovákia/,⁴⁶ Tiszaeszlár–Bashalom⁴⁷), három Biharban (Sárrétudvar–Poroshalom,⁴⁸ Bihar–Somlyóhegy/Biharia /Románia/,⁴⁹ Hajdúböszörmény–Erdős tanya),⁵⁰ egy Nógrádban (Karancslapujtó),⁵¹ egy Pest megyében (Budaörs–Tüzkőhegy),⁵² egy Csongrád megyében (Zsombó–Bábadülö),⁵³ egy pedig Szlovákiában (Vágvörösvár/Červeník)⁵⁴ található.⁵⁵ Azóta ismertté vált még egy példány a horvátországi Vukovár–

⁴⁰ WOJNAR-JOHANSSON 2006, 86–87.

⁴¹ MURASHEVA – PUSHKINA 2002, 329; HEDENSTIERNA-JONSON – HOLMQUIST 2006, 44.

⁴² A Kárpát-medence 10. századi emlékanyagának időrendi besorolásával Mesterházy Károly és Mechthild Schulze-Dörrlamm foglalkozott, akiknek munkái a négyzetes vereteket is érintik. Kronológiai besorolásuk szerint ezek a darabok a honfoglalók első generációjához köthetők (SCHULZE-DÖRRLAMM 1988, 385–387, 454–455; MESTERHÁZY 1989–1990).

⁴³ Schulze-Dörrlamm 27 honfoglalás kori (Hampel A csoportba tartozó) tárgytypust vizsgált és tipologizált munkája során. A Kárpát-medence birtokbavétele véleménye szerint a 860-as években kezdődött, és fokozatosan foglalták el a területet. A legkorábbi periódusok szétválását próbálta vizsgálni. Az előkerült érmék lelőhelyeit is térképre vitte, de nem vette figyelembe, hogy egy temetőn belül különböző időben vert érmék is napvilágot láttak (SCHULZE-DÖRRLAMM 1988, 385–387, 454–455).

⁴⁴ FODOR 1980, 18, 6. jegyzet; SCHULZE-DÖRRLAMM 1988, 385–387, 454–455.

⁴⁵ RÉVÉSZ 1996, 35–36, 105–106, 432. és 433. jegyzet, 1. tábla 20–21, 120. tábla 20–22.

⁴⁶ DÓKUS 1900, 58–59, 1. tábla 20–25, 28–33.

⁴⁷ DIENES 1957, 24–37.

⁴⁸ M. NEPPER 2002, 394–402, 352–353. tábla.

⁴⁹ KARÁCSONYI 1903, 36; GÁLL 2014, 51–59, 11. tábla 7.

⁵⁰ KOVÁCS 1983, 19–53.

⁵¹ A karancslapujtói veret legközelebbi párhuzamai a krjukovo–kuzsnovói, a minyinói és a rozsgyesztvenszki övveretek, valamint egy övkészlet Szumi (?) vidékéről. A karancslapujtói, a krjukovo–kuzsnovói és a minyinói veretek archeometriai vizsgálata kimutatta, hogy anyagösszetételük meglehetősen eltérő csakúgy, mint készítőtechnikájuk (DIENES 1964b, 18–40; ZELENCOVA – SAPRYKINA – TÜRK 2018, 689–720).

⁵² IRÁSNÉ MELIS 1992, 95–107.

⁵³ LŐRINCZY – SZALONTAI 1993, 296–297.

⁵⁴ TOČIK 1968, 17–20.

⁵⁵ RÉVÉSZ 1996, 105, 432. és 433. jegyzet.

Lijeva Bara temetőjéből,⁵⁶ valamint a legújabban Léva–Génye/Levice–Géňa (Szlovákia) lelőhelyen⁵⁷ előkerült veret is idesorolták – véleményem szerint tévesen [6. tábla 2].⁵⁸ A veretek többsége leginkább a Kárpát-medence észak–északkeleti részén, továbbá Biharban csoportosul, a térség déli részén csak Vukováriban, illetve Zsombó–Bábadúlón képviseltetik magukat a négyzetes veretek, de az utóbbi lelőhelyen előkerült övdíszek általam vizsgált négyzet alakú veretekhez történő besorolása téves.⁵⁹

A felsorolt temetőben a törzsi-nemzetségi arisztokrácia tagjait, valamint kisebb-nagyobb rangú fegyveres vezetőket, azok családtagjait és fegyveres kíséretüket helyezték örök nyugalomra. A férfiak társadalmi rangját és gazdagságát bizonyítják a sírokból előkerült, nemesfémmel díszített viseleti tárgyak, tarsolyok, veretes övek és fegyverek (szablya, íjfel-szerelés), valamint a velük eltemetett lovaik. A temetőket a 10. század elején nyithatták és legkésőbb a század második felében hagyhatták fel. Keltezésüket az archaikus díszítésű és a keleti párhuzamokkal rendelkező tárgyak, továbbá a sírokból esetenként előkerült érmék segítik.⁶⁰

A Kárpát-medencei négyzetes veretek igen változatosak mind anyagukat, méretüket és áttörésüket, mind pedig ornamentikájukat tekintve. Előkerültek díszítetlen és díszített példányaikat is, melyek mindegyikén egyedi motívum figyelhető meg [7 tábla 1]. Két egymással teljesen megegyező példányt nem ismerünk, és nem is mindegyik mutat hasonlóságot a birkai veretekkel, ugyanakkor nem is értelmezhető valamennyi öv díszeként. A karosi III. temető 11. sírjának díszítetlen öntvényei a tegez függesztőszíjának veretei lehetnek csakúgy, mint a kisdobrai és hajdúböszörményi példányok.

Ha a Kárpát-medencei díszített öntvényeket vizsgáljuk és összehasonlítjuk a keleti és északi analógiákkal, akkor több típust is el lehet különíteni egymástól a vereteken megfigyelhető motívumkincs alapján [7. tábla]. A birkaihoz legközelebb állók a budaörsi és karosi típusba sorolható veretek, melyek felületén a birkaihoz hasonló háromlevelű növényi dísz figyelhető meg. Ezek a legelterjedtebb kategóriák az úgynevezett rusz típus⁶¹ mellett, melynek jellegzetessége a szerteágazó, ötlevelű növényi minta. Egyediként azokat a vereteket határoztam meg, melyeknek a kutatás jelen állása szerint nincs párhuzama [7 tábla 3].

A kétféle verettípusból álló övfelszerelések közül a négyzet alakúakat gyakran kíséri szív, félhold vagy pajzs alakú típus, melyre a birkain kívül a bashalmi, vágvörösvári és a sár-rétudvari is példával szolgál. A tarsolyok bújtatószíjainak veretein kívül az övveretek egy részénél is megfigyelhető az összecsisztathatóság, mely az általam tárgyalt veretek egy-egy típusánál is jelen van [7. tábla 2].

⁵⁶ DEMO 2009, 78–79.

⁵⁷ NEVIZÁNSZKY 2005, 185–202.

⁵⁸ A veretek sem formailag, sem technikai kivitelük alapján nem sorolhatók az általam vizsgált veretekhez.

⁵⁹ LANGÓ 2007, 232, 105. jegyzet. A Révész László által idesorolt Zsombó–Bábadúló magányos temetkezésének övdíszei nem öntött veretek, hanem ezüstlemezéből kivágott példányok, melyek nem illeszthetők ebbe a csoportba (NEVIZÁNSZKY 2005, 186, 6. tábla 17, 19; RÉVÉSZ 2008, 281–282, 69. tábla).

⁶⁰ Kisdobra–Ligahomok 2. lovassír: Ismail ibn Ahmed emír 892–907 között vert érme (DÓKUS 1900, 59); Léva–Génye 2. sír: II. Lothar 931–947 és Hugo 926–931, valamint a szörványként előkerült, Vak Lajos 901–905 között vert érme (NEVIZÁNSZKY 2005, 185–202); Tiszaeszlár–Bashalom F/13. sír: Jámbor Lajos 814–840, Odo frank király 888–889 és II. Lothar 947–950 között vert érme (DIENES 1957, 24–37).

⁶¹ A rusz jelző nem a veret eredetére vonatkozik, és etnikumhoz sem lehet kötni, pusztán az előkerülési helyei miatt kapta ezt a nevet az adott típus, mivel a gyűjtésem során talált ilyen típusú veretek többsége rusz lelőhelyről ismert.

A négyzet alakú veretekkel díszített övkészleteket nem lehet etnikumhoz kötni, mivel számtalan nép és kultúra viselte ezeket előszeretettel Skandináviától Bulgáriáig és Kínától a Kárpát-medencéig. Ahhoz, hogy esetleg közelebb kerüljünk egy-egy készlet előállítás helyéhez vagy kapcsolatba tudjuk hozni a keleti műhelyek munkáival, érdemes lenne a birkaikhoz hasonló módon elvégezni az anyagvizsgálatokat, hiszen az összehasonlításhoz már több lelőhely övkészletének vizsgálati eredménye is rendelkezésünkre áll.

4.3. A helyőrség területén előkerült egyéb veretek

A tarsoly- és övvereteken kívül napvilágot láttak olyan tárgyak is a helyőrségben, melyek funkcióját nem vagy csak feltételesen tudták meghatározni a svéd kutatók. Ezek közé tartozik egy kisméretű kerek pityke, melynek hazánk területéről ismertek analógiái. A veret közepén egy rombusz alakú dísz figyelhető meg. A szélei egyenesek, tehát nem lehet párhuzamba állítani a rozetta formát mutató darabokkal.⁶² A kerek díszek számos típusa ismert a magyar szállásterületről, ezekkel gyakran díszítették az övről lelógó íjtartó tegezeket, ruházatot, fejdíszeket, de még lábbelit is. A felületüket különböző alakzatokkal és növényi motívumokkal dekorálták, de nem szokatlan a díszítetlen variáns sem. A helyőrség pitykéjéhez legközelebb a Kolozsvár–Zápolya utca 10. sírjának rombusz alakkal díszített kerek ezüstveretei állnak. Funkciójukat nehéz megállapítani, mert csak három (köztük egy díszítetlen) példány került elő, egymástól távol. A sírból nyílhegyek (köztük füttylős/gyújtós nyílhegy), íjtegez függesztőfüle és tegez alkatrészek is napvilágot láttak. A karosi III. temető 11. temetkezésében is találtak kerek, ötszögletes díszes pitykét, melyet a tegez függesztőszíjának ékítményeként határoztak meg, és ez a példány is párhuzamba állítható a birkaival.⁶³

A helyőrség területén egy töredékes háromágú veret is előkerült, mely egykor az eperjeskei és a bodrogszerdahelyi áttört háromágú veretekhez hasonló lehetett.⁶⁴ Az említett lelőhelyeken a veretek egy készlelti íjtartó tegezt ékesítettek. A rekonstrukciók alapján az áttört veretek a tegez felső harmadán helyezkedtek el, és ezeket követték a szív alakú díszek vagy kerek pitykék (melyek szintén megtalálhatóak a helyőrség területén). A háromágú veret jelenléte a helyőrségben felveti annak lehetőségét, hogy egykor egy ehhez hasonló tegezt díszíthettek, hiszen az eperjeskein ezzel majdnem teljesen megegyező példányok voltak. Hasonló díszek figyelhetőek meg a szolvai lemezes tarsoly felső részén, ami alapján két honfoglalás kori méltóságjelvényen is jelen lehettek ezek a veretek [8. tábla 1, 2].⁶⁵

5. Az 1125b. sír

A helyőrség mellett még fontosnak tartom kiemelni a birkai temetők sírjai közül a 10. századra keltezett 1125b. számú kamrasírt, melyben egy lóval eltemetett harcos nyugodott. A sírt a mellette lévő későbbi rátemetkezés (1125a.) megbolygatta, emiatt az emberi váz nagy része hiányzott. A ló koponyája és lábszárcsontjai az emberi váz lábánál helyezkedtek el hasonló módon a Kárpát-medencei nyúzott lóbőrös temetkezésekhez. A mellékletek

⁶² HORVÁTH 2014, 526; KOVÁCS 2015, 310; BOLLÓK 2015, 323; MADARAS 2013, 179, 17, 19. kép.

⁶³ RÉVÉSZ 1996, 309, 343, 86. és 120. tábla.

⁶⁴ RÉVÉSZ 1996, 161–164.

⁶⁵ RÉVÉSZ 1996; MESTERHÁZY 1989–1990, 266.

közé tartozott egy reflexíj készenléti íjtartó tegezének függesztőfüle és egy „nyílcsúcsos” végződésű tegez oldalpálcája,⁶⁶ valamint 10 db nyílhegy, pajzsdudor, fülesgombok, vaskés, csiholó, kovakő, lószerszámveret és egy vaskulcs.⁶⁷ A vikingek jellegzetes fegyverei, a kard, a lándzsa és a csatabárd nem kerültek elő. Ezt korábban úgy értelmezték, hogy a temetkezést kirabolták, azonban Charlotte Hedenstierna-Jonson meglátása szerint inkább arról lehet szó, hogy az eltemetett személy egy egészen más harcmódot és kultúrát képviselt, hiszen a vikingek nem használtak ilyen típusú íjat. Úgy gondolja, hogy a tegez és az íjászfelszerelés gyaníthatóan magyar eredetű,⁶⁸ és ezt a hipotézist talán leginkább az íjtegez féloldalasan kopott függesztőfüle támaszthatja alá, melynek számtalan párhuzama van a Kárpát-medencében.⁶⁹ Véleménye szerint a felszerelés nem kereskedelem útján került a térségbe, hanem egy olyan harcos birtokában lehetett, aki elsajátította a több évnyi tanulást igénylő lovasíjász harcmódot és technikát. A viking régészeti emlékmagyarázatban e fegyver – azaz a reflexíj – jelenlétét egy sokkal mélyebb, hosszú időn keresztül tartó, kultúrák közötti interakció bizonyítékaként értelmezhetjük [8. tábla 3].⁷⁰

Meglátásom szerint az 1125b. temetkezés esetében nem csak a tárgyak jelzik a keleti kapcsolatot, hanem a temetkezési szokás is (nyúzott lóvbőrös temetkezés az elhunyt lábánál), ami azt sejteti, hogy az elhunyt egy keletről érkezett zsoldos volt, aki a 10. század folyamán élt és harcolt Birkában a vikingek mellett, ragaszkodva viseleti szokásaihoz és hitvilágához. A helyőrség területén talált nagyszámú keleti eredetű fegyver – nyíltegezek vasalkatrészei, nyéltűskés nyílhegyek, íjászgyűrű – és veret a fent említett sírhoz hasonlóan a keleti zsoldosok jelenlétét igazolja. E feltevésemet az elmúlt évben elvégzett izotópos vizsgálatok is alátámasztják, melyek segítségével kimutatták az idegen etnikumok jelenlétét a szigeten (többek között a 644. sír süvegcsúcsos férfi elhunytjának esetében).⁷¹

5. Összegzés

A helyőrség veretei nem csak a keleti eredetük miatt különlegeseek, hanem – a korábbi korszakokkal ellentétben – már funkciójuknak megfelelően, azokat a tárgyakat – öveket, tarsolyokat, függesztőszíjakat, lószerszámokat – díszítették, amelyekhez eredendően gyártották őket. Ezenkívül nem csak magát a felszerelést vették át, hanem annak a mögöttes szimbolikáját is, ezáltal rangjelző tárgyakként tekintettek rájuk.

A helyőrségben szolgáló katonák etnikumának meghatározása nem lehetséges. Annyi bizonyos, hogy a harcosok egy része a steppei nomád harcmódot hagyományait folytatta, és

⁶⁶ A hosszú, „nyílcsúcsos” végződésű oldalpálca kimondottan a honfoglaló magyarok tegezeire jellemző. A magyar őstörténet szempontjából fontos Volga–Káma vidék 8–9. századi leletanyagában sehol nincs tegez oldalát merevítő hosszú oldalpálca, csak a bronzból, vasból, esetleg csontból készült függesztőfül jellemző (melyek közül a helyőrségben 7 db látott napvilágot). Bolsije Tarhaniból és Bolsije Tiganiból is csak függesztőfüleket ismerünk. Egyedül a kijevi és a csernyigovi oldalpálcák, illetve a birkei 1125b. sír darabja állítható párhuzamba a Kárpát-medencei példányokkal. Révész László úgy gondolja, hogy a merevítő oldalpálcák alkalmazása a honfoglalóknál a Kárpát-medencébe érkezést követően vált elterjedté (RÉVÉSZ 1985, 39–40).

⁶⁷ LUNDSTRÖM – HEDENSTIERNA-JONSON – HOLMQUIST 2009, 105–116; HEDENSTIERNA-JONSON 2012, 35–36.

⁶⁸ HEDENSTIERNA-JONSON 2012, 35.

⁶⁹ RÉVÉSZ 1996, 157–168.

⁷⁰ HEDENSTIERNA-JONSON – HOLMQUIST 2006; HEDENSTIERNA-JONSON 2009; HEDENSTIERNA-JONSON 2012, 35–36.

⁷¹ Összesen 42 temetkezés maradványait elemezték, és közülük csak 14-ről állapították meg, hogy helyi származású, míg 20 esetben, hogy idegen etnikumról van szó (PRICEA et al. 2018, 19–38).

nagy valószínűséggel az idegen etikumú katonák zsoldosként érkeztek Birkába a 10. század folyamán, és maradtak egészen az erődítmény feladásáig. Úgy gondolom, hogy a két térség kapcsolatának lehetséges bizonyítékait a viking harcmódtól eltérő fegyverekben, és azon belül is az íjászfelszerelés tartozékaiban és azok díszében találhatjuk meg, nem pedig a széles körben és nagy területen elterjedt övveretekben.

A továbblépés lehetőségei között tartom számon a Kárpát-medencei négyzetes veretek archeometriai elemzését, mivel egyre több vizsgálati eredmény áll rendelkezésünkre, melyek alapul szolgálhatnak a leletek egymással való összehasonlításához, és melyek támpontot adhatnak az egymástól távol eső régiók kapcsolatrendszerének értelmezéséhez (például Birka–Gnyezdovo, Karancslapujtó–Křjukovo–Kuzsnovo). A további kutatás során érdemes lesz folytatni a skandináviai keleti eredetű tárgyak szélesebb körű vizsgálatát, szisztematikusan felgyűjteni a lelőhelyeket, és átnézni, hogy a leletcsoport, a tárgyak összessége mily mértékben jelenik meg az adott térség anyagi kultúrájában, valamint mely régiókba vezető vissza.

IRODALOM

- ARBMAN 1940 = Arbman, H.: *Birka I. Die Gräber*. Stockholm 1940.
- ARBMAN 1943 = Arbman, H.: *Birka I. Die Gräber*. Text. Stockholm 1943.
- ARNE 1911 = Arne, T. J.: Sveriges förbindelser med Östern under vikingatiden: ett arkeologiskt bidrag. *Fornvännen. Journal of Swedish Antiquarian Research* 6 (1911), 1–66.
- ARWIDSSON 1984–1989 = Arwidson, G.: *Birka II 1-3 Systematische Analysen der Gräberfunde*. Stockholm 1984–1989.
- BAKAY 1965 = Bakay K.: *Régészeti tanulmányok a magyar államalapítás kérdéséhez*. [Dunántúli Dolgozatok 1.] Pécs 1965.
- BOLLÓK 2015 = Bollók Á.: *Ornamentika a 10. századi Kárpát-medencében. Formátörténeti tanulmányok a magyar honfoglalás kori diszítóművészetéhez*. Budapest 2015.
- GRUDOSKO – BOTALOV 2013 = Грудочко, И. В. – Боталов, С. Г.: *Этнокультурная ситуация в Южном Зауралье в VIII-XI веках (в свете новых данных исследований погребельного комплекса Уелги)*. Пермь 2013.
- BRØNDSTED 1983 = Brøndsted, J.: *A vikingek*. Budapest 1983.
- DEMO 2009 = Demo, Ž.: *Ranosrednjovjekovno groblje bjelobrdske kulture: Vukovar–Lijeva Bara (X–XI. stoljeće)*. / *An Early Medieval Cemetery of the Bijelo Brdo Culture: Vukovar–Lijeva Bara (10th–11th Centuries)*. Zagreb 2009.
- DIENES 1957 = Dienes I.: A bashalmi (Szabolcs-Szatmár m.) honfoglaláskori magyar temető. *ArchÉrt* 4 (1957), 24–37.
- DIENES 1964a = Dienes I.: A honfoglalás kori tarsolyainkról. *FolArch* 16 (1964), 79–112.
- DIENES 1964b = Dienes I.: A karancslapujtói honfoglalás kori öv és mordvinföldi hasonmása. *ArchÉrt* 91 (1964), 18–40.
- DIENES 1973 = Dienes I.: Honfoglalás kori veretes tarsoly Budapest–Farkasrétről. *FolArch* 24 (1973), 177–217.
- FETTICH 1937 = Fettich N.: *A honfoglaló magyarság fémművészete*. [ArchHung 21.] Budapest 1937.

- FODOR 1981 = Fodor I.: A magyarság baltikumi és skandináviai kapcsolatai a IX–XI. században. (A régészeti leletek alapján). *SzMMÉ* (1981), 85–89.
- FODOR 2017 = Fodor I.: Régi szomszédaink: a vikingek. *HR* 2/4 (2017), 22–24.
- GÁLL 2013 = Gáll E.: *Az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság 10–11. századi temetői, szórvány és kincsleletei I–II.* [Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 6.] Szeged 2013.
- GRAHAM-CAMPBELL 1997 = Graham-Campbell, J.: *A viking világ atlasza.* Budapest 1997, 84–88.
- HALLSTRÖM 1913 = Hallström, G.: *Birka I. Hjalmar Stolpes grafundersökningar.* Stockholm 1913.
- HEDENSTIERNA-JONSON – HOLMQUIST 2006 = Hedenstierna-Jonson, C. – Holmquist Olausson, L.: *The Oriental mounts from Birka's Garrison. An expression of warrior rank and status.* [Antikvariskt Arkiv 81.] Stockholm 2006.
- HEDENSTIERNA-JONSON 2009 = Hedenstierna-Jonson, C.: Magyar – Rus – Scandinavia. Cultural exchange in the early medieval period. In: *Situna Dei 2009.* Ed.: Tesch, S. – Edberg, R. Sigtuna 2009, 47–56.
- HEDENSTIERNA-JONSON 2012 = Hedenstierna-Jonson, C.: Traces of contacts: Magyar material culture in the Swedish Viking Age context of Birka. In: *Die Archäologie der frühen Ungarn. Chronologie, Technologie und Methodik.* Hrsg.: Tobias, B. [RGZM-Tagungen 17.] Mainz 2012, 29–46.
- HOLMQUIST 2011 = Holmquist Olausson, L.: Birka's Garrison and its warriors. Professionalism and elite in Scandinavian Viking Age society. In: *Ekskluzywne życie – Dostojny pochówek: W kręgu kultury elitarnej wieków średnich.* Ed.: Rebkowski, M. [Wolińskie Spotkania Mediewistyczne 1.] Wolin 2011, 223–232.
- HORVÁTH 2014 = Horváth C.: *Győr és Moson megyék honfoglalás és kora Árpád-kori temetői és sírleletei.* [Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 8.] Szeged 2014.
- IRÁSNÉ MELIS 1992 = Irásné Melis K.: Honfoglalás kori leletek Budaörs–Tüzkőhegyről. *Bud-Rég* 29 (1992), 95–107.
- JANSSON 1986 = Jansson, I.: Gürtel und Gürtelzubehör vom orientalischen Typ. In: *Birka II 1-3 Systematische Analysen der Gräberfunde. 1984–1989.* Hrsg.: Arwidsson, G. Stockholm 1986, 77–108.
- KALMÁR 1942 = Kalmár J.: Pécsi sisak a honfoglalás körüli időből. *Pécs Szab. Kir. Város „Majorossy Imre Múzeumának” 1942. évi értesítője.* 1942, 22–29.
- KISS 2000 = Kiss G.: *Vas megye 10–12. századi sír- és kincsleletei.* [Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 2.] Szombathely 2000.
- KLINDT-JENSEN 1975 = Klindt-Jensen, O.: *A history of Scandinavian Archeology.* London 1975.
- KOVÁCS 1983 = Kovács L.: A Hajdúböszörmény–Erdős tanyai honfoglaló magyar sírlelet. *HME* 5 (1983), 19–53.
- KOVÁCS 2003 = Kovács, L.: Beregszász–Birka – Beiträge zu den Mützen mit Blechspitze des 10. Jahrhunderts. *ActaArchHung* 54 (2003), 205–241.

- KOVÁCS 2015 = Kovács L.: *A Taktaköz 10–11. századi sír- és szórványleletei, valamint a Tiszalúc–Sarkadi 11. századi temető.* [Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 9.] Szeged–Budapest 2015.
- KOMAR 2018 = Komar, O.: *A korai magyarság vándorlásának történeti és régészeti emlékei. / История и археология древних мадьяр в эпоху миграции.* [Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 11.; MTA BTK MÖT Kiadványok 5.; Ómúltunk Tára 14.] Budapest 2018.
- KRYLASZOVA – BELAVIN – TÜRK 2014 = Krylaszova, N. B. – Belavin, M. A. – Türk A.: Újabb adatok a honfoglalás kori tarsolyok és tűzkészségek klasszifikációjához Volga-Káma-vidéki analógiáik fényében. In: *Avarok pusztái. Régészeti tanulmányok Lőrinczy Gábor 60. születésnapjára.* Szerk.: Anders A. – Balogh Cs. – Türk A. [Opitz Archaeologica 6.; MTA BTK MÖT 2.] Budapest 2014, 457–496.
- LANGÓ 2007 = Langó P.: *Amit elrejt a föld... A 10. századi magyarság anyagi kultúrájának régészeti kutatása a Kárpát-medencében.* Budapest 2007.
- LÁSZLÓ 1977 = László Gy.: Jegyzetek a prágai Szent István kardról. In: *Régészeti tanulmányok.* Szerk.: László Gy. Budapest 1977, 358–370.
- LŐRINCZY – SZALONTAI 1993 = Lőrinczy G. – Szalontai Cs.: Újabb régészeti adatok Csongrád megye területének 6–11. századi településtörténetéhez. *HOMÉ* 30–31 (1993), 279–320.
- LUNDSTRÖM – HEDENSTIERNA-JONSON – HOLMQUIST 2009 = Lundström, F. – Hedenstierna-Jonson, C. – Holmquist Olausson, L.: Eastern archery in Birka's garrison. In: *The martial society. Aspects of warriors, fortifications and social change in Scandinavia.* Ed.: Holmquist Olausson, L. – Olausson, M. Stockholm 2009, 105–115.
- MADARAS 2013 = Madaras L.: Egy méltatlanul elfelejtett törzsfői sír. Régészeti adatok egyik honfoglaló törzsünk és annak törzsfőnöke temetkezéséhez. In: *A honfoglalás kor kutatásának legújabb eredményei. Tanulmányok Kovács László 70. születésnapjára.* Szerk.: Révész L. – Wolf M. [Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 3.] Szeged 2013, 161–184.
- MESTERHÁZY 1981 = Mesterházy K.: Karoling-normann típusú kengyel a honfoglaló magyaroknál. *FolArch* 32 (1981), 211–223.
- MESTERHÁZY 1989–1990 = Mesterházy K.: A Felső-Tisza-vidéki ötvösműhely és a honfoglalás kori emlékek időrendje. *Agria* 25–26 (1989–1990), 235–274.
- MURASHEVA–PUSHKINA 2002 = Murasheva, V. – Pushkina, T.: Excavations in Gnezdovo near Smolensk. In: *Centre, Region, Periphery. Medieval Europe Basel 2002. 1.* Ed.: Helmig, G. – Scholkmann, B. – Untermann, M. Hertingen 2002, 329–332.
- M. NEPPER 2002 = M. Nepper I.: *Hajdú-Bihar megye 10–11. századi sírleletei I–II.* [Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 3.] Budapest–Debrecen 2002.
- NÉMETH 1996 = Németh P.: Tiszavasvári–Nagy Gyepáros honfoglalás kori temetője (kutatástörténeti áttekintés). In: *A magyar honfoglalás korának régészeti emlékei.* Szerk.: Révész L. – Wolf M. Miskolc 1996, 7–21.
- NEVIZÁNSZKY 2005 = Nevizánszky G.: Egy újabb honfoglaláskori temető az Alsó-Garam mentén. In: *A honfoglalás kor kutatásának legújabb eredményei. Tanulmányok Kovács László 70. születésnapjára.* Szerk.: Révész L. – Wolf M. [Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 3.] Szeged 2013, 185–191.

- PAULSEN 1933 = Paulsen, P.: *Magyarországi viking leletek. Az észak- és nyugateurópai kultúrtörténet megvilágításában.* [ArchHung 12.] Budapest 1933.
- PRICEA et al. 2018 = Pricea, T. D. – Arcinib, C. – Gustinc, I. – Drenzeld, L. – Kalmringe, S.: Isotopes and human burials at Viking Age Birka and the Mälaren region, east central Sweden. *Journal of Anthropological Archaeology* 49 (2018), 19–38.
- RÉVÉSZ 1985 = Révész L.: Adatok a honfoglalás kori tegez szerkezetéhez. *AUSZ Acta Antiqua et Archaeologica Supplementum* 5 (1985), 35–53.
- RÉVÉSZ 1989–1990 = Révész L.: Készenléti íjtartó tegezek a magyar honfoglalás kori sírokban. *HOMÉ* 28–29 (1989–1990), 31–49.
- RÉVÉSZ 1996 = Révész L.: *A karosi honfoglalás kori temetők. Régészeti adatok a Felső-Tisza-vidék X. századi történetéhez.* [Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 1.] Miskolc 1996.
- RÉVÉSZ 2008 = Révész L.: *Heves megye 10–11. századi temetői.* [Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 5.] Budapest 2008.
- SCHULZE-DÖRRLLAMM 1988 = Schulze-Dörrlamm, M.: Untersuchungen zur Herkunft der Ungarn zum Beginn ihrer Landnahme im Karpatenbecken. *JRGZM* 35 (1988) 373–478.
- TOČIK 1968 = Točík, A.: *Alt magyarische Gräberfelder in der Südwestslowakei.* Nitra 1968.
- TÓTH 2014 = Tóth A.: *A Nyíri Mezőség a 10–11. században.* [Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 7.] Szeged 2014.
- TÜRK 2014 = Türk A.: *A korai magyar történelem és a szaltovói régészeti kultúrkör.* [Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 28.; MTA BTK MÖT Kiadványok 2.] Budapest–Szeged 2014.
- VÁGÓ 2015 = Vágó Á.: *A Kárpát-medence ősi kincsei. A kőkortól a honfoglalásig.* Budapest 2015.
- WOJNAR-JOHANSSON 2006 = Wojnar-Johansson, M.: Metal analysis of the mounts from Birka's Garrison. In: Hedenstierna-Jonson, C. – Holmquist Olausson, L.: *The Oriental mounts from Birka's Garrison. An expression of warrior rank and status. Appendix II.* [Antikvariskt Arkiv 81.] Stockholm 2006, 86–91.
- ZELENCOVA – SAPRYKINA – TÜRK 2018 = Zelencova, O. V. – Saprykina, I. A. – Türk A.: A karancslapujtói honfoglalás kori öv és mordvinföldi „hasonmása”. A karancslapujtói típusú övveretek kelet-európai elterjedése. In: *Relationes rerum – Régészeti tanulmányok Nagy Margit tiszteletére.* Szerk.: Korom A. Budapest 2018, 689–720.

Contacts between Birka's garrison and the Carpathian-Basin

The Viking trading town Birka was in the centre of research in the past century and still is, partially because of its contacts with the eastern regions. Due to the recent systematic excavations in the area of the fortifications, the number of the eastern analogies has increased, and more steppe-origin finds have been discovered in the area of Birka's garrison, launching a new wave of exploration of eastern objects found in the area. The Carpathian Basin was listed as a direct parallel regarding few finds. Therefore, in my research, I collected and compared the 10th century objects found in the Carpathian Basin with the material found in the garrison, supplementing the work of the Swedish archaeologists.

As a result, most of the finds listed in the paper are now processed, which have been absent from the domestic scholarship or needed to be complemented. I could also suggest other alternatives to define the function of some decorations from the garrison. After a thorough review of the Hungarian and eastern analogies, I proposed a new sabretache reconstruction with the help of the Birka findings, by which, now all the three types are represented in Scandinavia.

In addition to the garrison, I also analysed the material of the cemeteries in Birka, and in the case of burial 1125b not only the objects indicate eastern connection, but also the burial rite, which, however, not only suggests a more serious, long-term interaction between the two regions, but rather that the deceased was a mercenary from the East who lived in Birka in the 10th century and fought along with the Vikings. The large number of eastern weapons and mounts found in the garrison area, just like the aforementioned grave, demonstrates the presence of eastern mercenaries. In my opinion, the possible evidence of the relation between the two regions can be found in the closer investigation of the weapons and warfare, which differs from the Viking warfare, and also in the accessories and ornaments of the archery equipment, rather than the widespread belt sets which can be found everywhere from China to the Carpathian Basin.

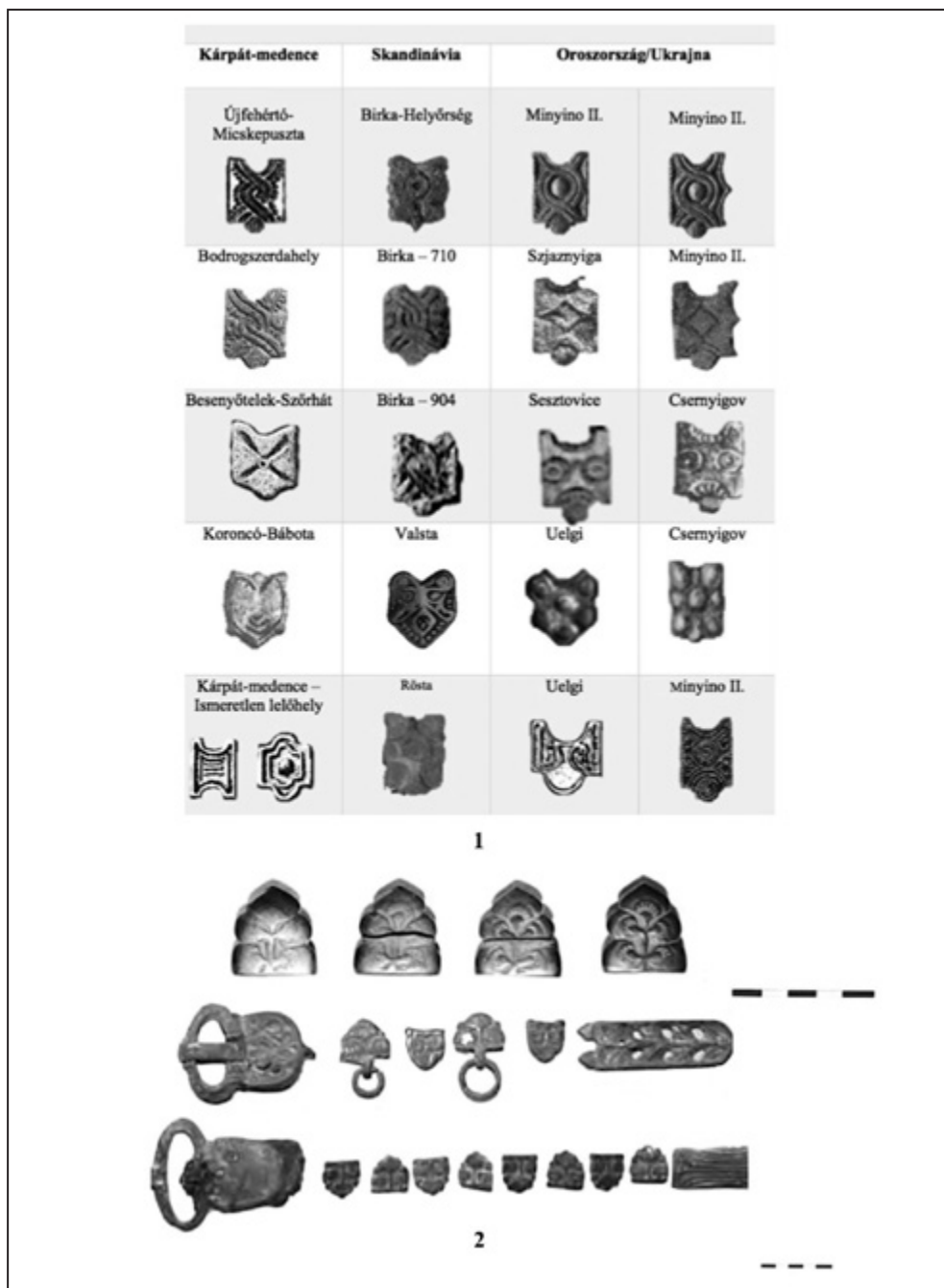

1. tábla: 1.: Skandinávia – Birka (HEDENSTIERNA-JONSON 2012, 30 nyomán); 2.: A helyőrség elhelyezkedése (HEDENSTIERNA 2006, 50; HEDENSTIERNA 2009, 105; KALMRING 2012, 259. nyomán); 3.: A keleti eredetű tárgyak előkerülési helye a helyőrség területén (HEDENSTIERNA 2006, 3. tábla); 4.: A helyőrség területéről előkerült tegezvasalások, íjászgyűrű és nyílhegyek (HEDENSTIERNA-JONSON 2012, 37); 5.: A helyőrség keleti eredetű tárgyai közül a dolgozatban bemutatott darabok (HEDENSTIERNA-JONSON – HOLMQUIST 2006, 1–9. tábla)

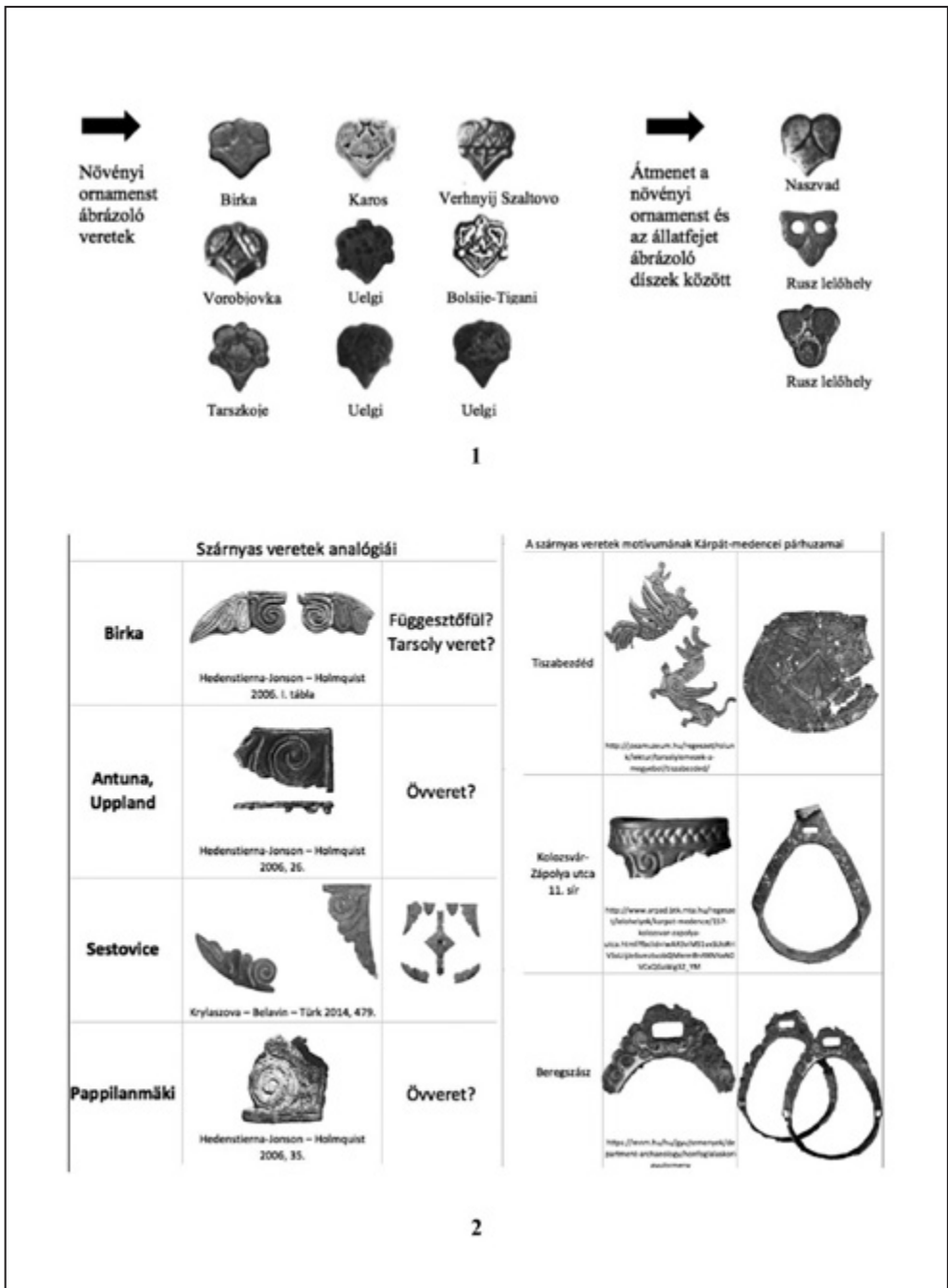

2. tábla: 1.: A svéd kutatók tarsolyrekonstrukciója (HEDENSTIERNA-JONSON – HOLMQUIST 2006, IX. tábla); 2.: Egymásba illeszthető verettel rendelkező tarsolyok köre: Besenyőtelek–Szórhát, Újfehértó–Micskepuszta, ismeretlen lelőhely, Bodrogszerdahely, Uelgi, Csernyigov, Sesztovice (DIENES 1964a, 100–108; RÉVÉSZ 1996, 135; RÉVÉSZ 1989–1990, 298; KISS 2000, 269, 90. tábla 7; RÉVÉSZ 2008, 53, 10. tábla; KRYLASZOVA – BELAVIN – TÜRK 2014, 479; HORVÁTH 2015, 540, 29. tábla 10–13); 3.: Veretes tarsolyok elterjedési térképe.

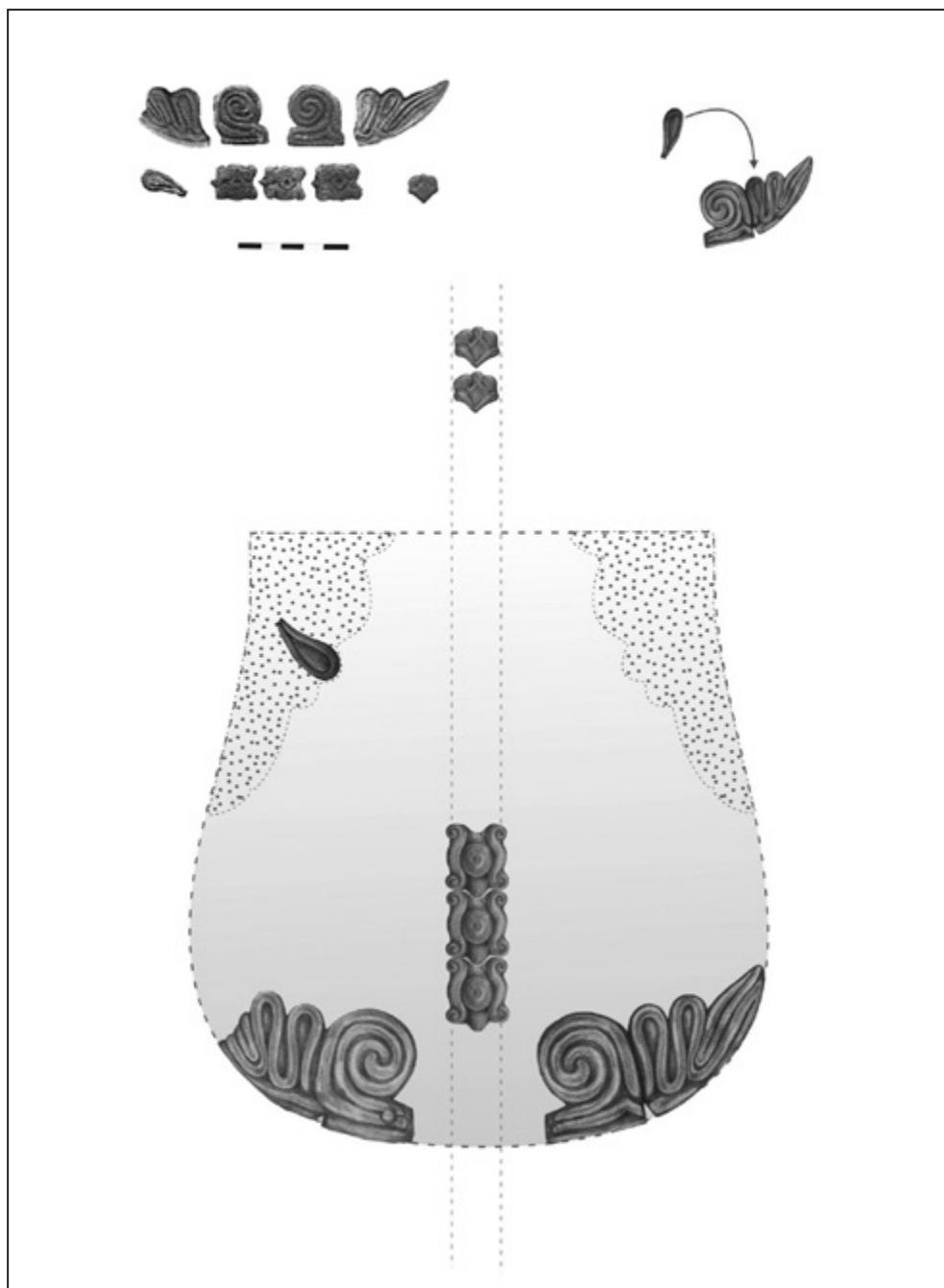
A Kárpát-medencei veretes tarsolyok lelőhelyei: Bodrogszerdahely 3. sír, Újfehértó–Micskepuszta, Budapest–Farkasrét, Tiszaeszlár–Bashalom II/13., Karos II/11., 41., 61. sír, Tiszavasvári–Nagy Gyepáros 16. sír, Kolozsvár–Szántó utca 4. sír, Tiszacsoma. Egymásba illeszthető (tarsoly)veretes lelőhelyek: Bodrogszerdahely 3. sír, Újfehértó–Micskepuszta, Smidt Múzeum gyűjteménye, Koroncó–Bábota, Besenyőtelek–Szórhát szórvány (BAKOS 2010, 95. nyomán)

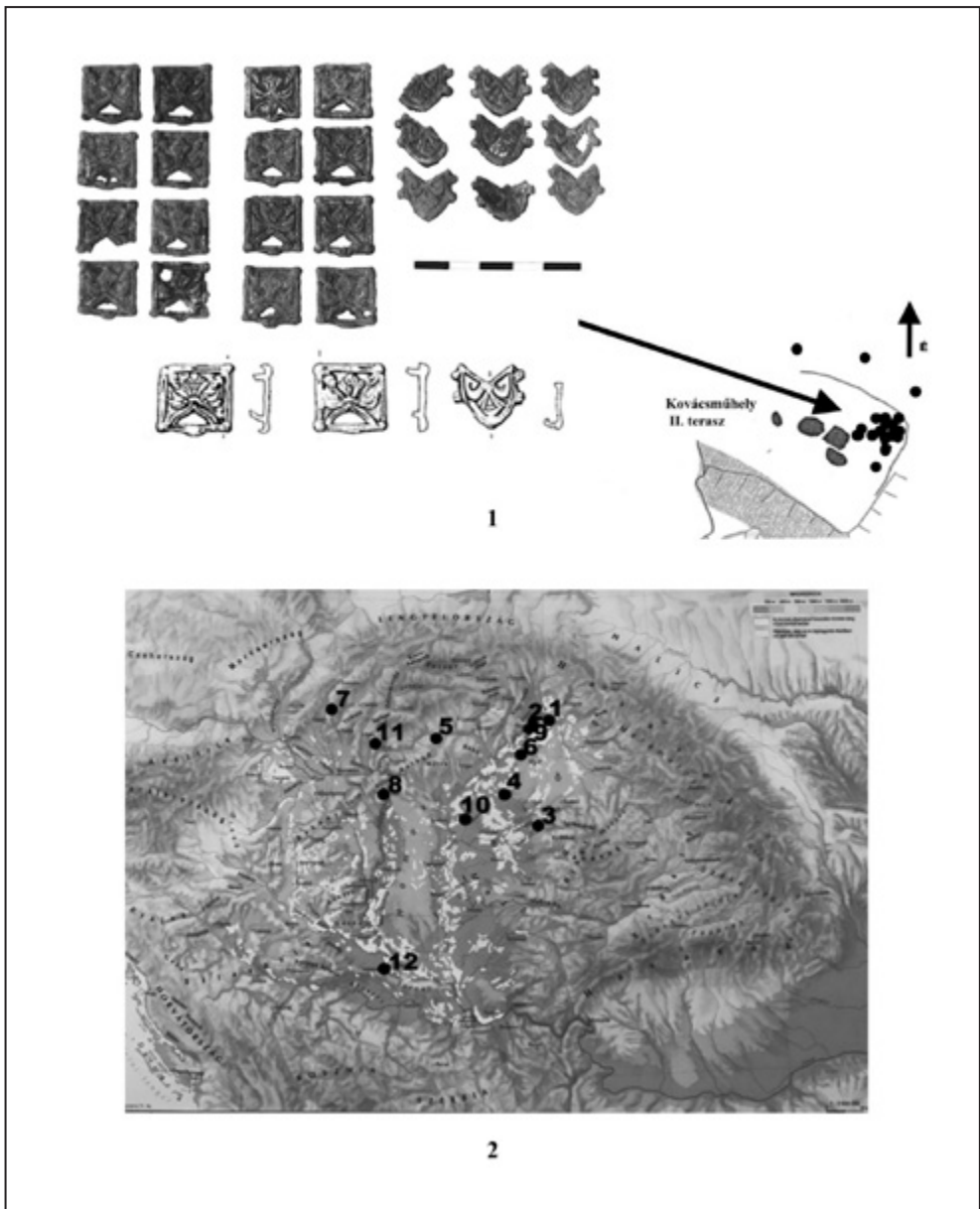
3. tábla: 1.: Egymásba illeszthető tarsolyveretek a Kárpát-medencében, Skandináviában, Oroszországban és Ukrajnában; 2.: Levél alakú veretek a Szaltovó-kultúra övveretei között (TÜRK 2014, 333–332.)

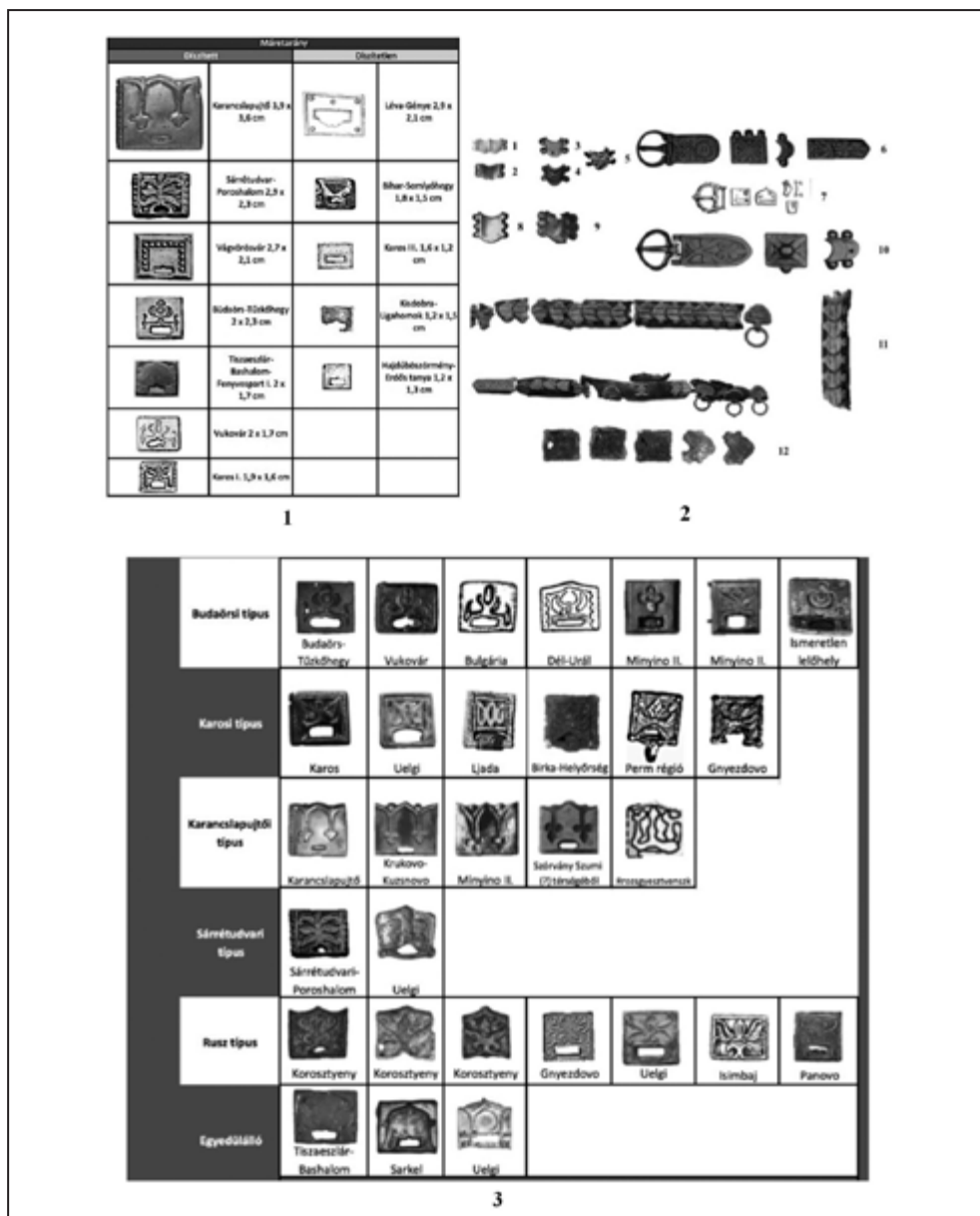
4. tábla: 1.: Állatfejet és (vagy) növényi ornamentet ábrázoló veretek típusai; 2.: A szárnycs veretek analógiái és a szárnycs veretek motívumának Kárpát-medencei párhuzamai

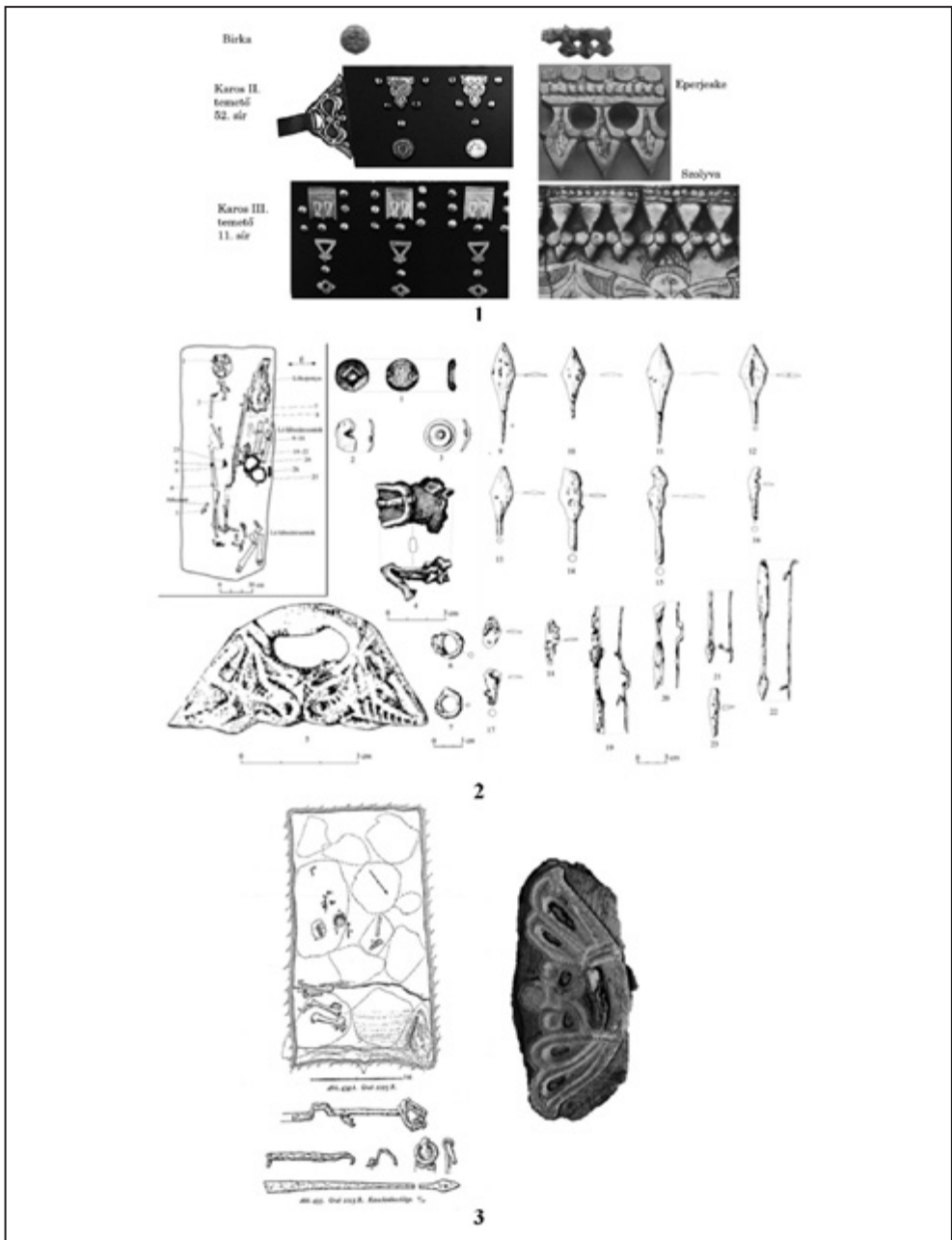
5. tábla: 1.: A birkai tarsoly rekonstrukciója (Rajzolta: Ilés-Muszka Rudolf)

6. tábla: 1.: A birikai négyzet alakú veretek és előkerülési helyük a helyörség kovácsműhelyénél (HEDENSTIERNA-JONSON – HOLMQUIST 2006, 12–21); 2.: A négyzet és téglalap alakú övveretek Kárpát-medencei elterjedése: 1. Kisdobra–Liahomok/Dobrá, 2. Karos I., 3. Bihar–Somlyóhegy/Biharia, 4. Hajdúböszörmény–Erdős tanya, 5. Karancslapujtő, 6. Tiszaeszlár–Bashalom-Fenyvespart I., 7. Vágvörösvár/Červeník, 8. Budaörs–Tűzkőhegy, Naphegy utca, 9. Karos III., 10. Sárrétudvari–Poroshalom, 11. Léva–Génye/Levice–Géňa, 12. Vukovár–Lijeva Bara (BAKOS 2010, 95. nyomán)

7. tábla: 1.: A négyzet és téglalap alakú veretek méretaránya; 2.: A dudoros pajzs és félhold/kettős félhold alakú veretek: 1. Uelgi, 2. Szubbotici, 3. Novonyikolszkoje, 4. Veszelo, 5. Tiszaeszlár-Bashalom, 6. Majak Oktyabrja, 7. Bolsije Tigani, 8. Szubbotici, 9. Uelgi, 10. Novonyikolszkoje, 11. Szórvány-Oroszország, 12. Birka-Helyőrség; 3.: A négyzet és téglalap alakú övveretek típusai

8. tábla: 1.: Kerek pityke és áttört háromágú veret a karosi és eperjeskei készenléti íjtartó tegezeken, továbbá áttört háromágú motívum a szolyvai tarsolyon (HEDENSTIERNA-JONSON – HOLMQUIST 2006, 60, II. tábla; VÁGÓ 2015, 525); 2.: Kolozsvár–Zápolya utca 10. sír (GÁLL 2013, 129. tábla); 3.: Birka 1125b sírja és a benne talált függesztőfül (ARBMAN 1940, 435. tábla; HEDENSTIERNA-JONSON 2012, 36)